

(Nedanstående text är av lite äldre datum, om än nyredigerad. Jag skrev den omkr 1990)

1. NÄR LANTMÄTAREN KOM TILL BYN

Skiftesreformerna under 17-1800-talet innebar en agrar revolution. Från central myndighet utgick påbud om, att det urgamla jordbruket skulle anpassas till mer rationell och effektiv produktion.

Ända sedan medeltiden hade det svenska bondelandet bestått av gårdshus, samlade i täta byar och med odlingsmarken utspridd i en strimlad krans runt omkring (sk tegskifte). Skiftesreformerna innebar därmed en radikal förändring av landskapsbilden, eftersom den förde med sig stora odlingsytor och spridda smågårdar. Det som tidigare var ängar, skogstegar och utmarker förvandlades i många fall till tomter för mindre gårdar och torp med angränsande åkerlappar och betesmark. Att bo avlägset från grannarna blev nu vanligt för många sockenbor och detta innebar för dessa att urgamla traditioner i arbete och byaliv försvann eller förändrades. Sådan bosättning var dock inte helt ny. De invandrade skogsfinnarna hade sedan länge haft sina smågårdar uppe på höjdslogen, där de bevakat svedjor och jaktmarker på behörigt avstånd från svenskbonden. Och det var heller inte ovanligt att rotesoldaten kunde bo lite avsides med sina små åkrar. Men för den genomsnittlige svenske byabonden utgjorde skiftesanspråken något nytt.

Bakgrund

Under senmedeltiden markerade kungamakt och kyrka allt tydligare sin ambition att centralstyra Sverige. Jordägare, rättsinstanser, skattefogdar och prästerskap ingick i denna process och med sin kunskap och noggranna kontroll över land och folk kom de att inleda Sveriges historia som nationalstat. Många städer växte fram genom att strategiskt liggade platser drog till sig människor, som levde på handel och hantverk. På andra håll kombinerades jordbruk och boskapsskötsel med malmbrytning och järnframställning. Allt sådant krävde ny organisation. Farleder öppnades och tidigare obygd kultiverades. Invandrade finnar, tyskar och valloner kom med specialkunskap och ny tradition. Och över alltihop vakade en alltmer effektiv och hårdför fogdemakt, som såg till att överhetens direktiv åtlyddes och att skatteinkomsterna gick dit de skulle. Relativt sent kom dock denna nyordning till Värmland - det väglösa skogslandet i väster.

För att kunna skärpa skattekrav och ännu effektivare hantera samhällets förvaltning, krävdes med tiden ännu mer kunskap hos de styrande om det produktiva landskapets kapacitet. Beräkningar av jordkvalitet, avkastning och befolkningens skattekraft började genomföras med viss regelbundenhet och med hjälp av bokpräntare blev resultaten stadfästa med en osedvanlig kraft, åtminstone för dem som kunde läsa och förstå. Värmlands äldsta uppbördslängderna från 1500-talets första årtionden, är synbara dokument från denna utveckling. Vid mitten av 1600-talet fick Sveriges ca 25 lantmätare kungligt uppdrag att mäta upp och värdera jordbruksmark, fiskevatten, vägar och byar. Resultatet av detta mödosamma pionjärbete kan vi beskåda i de vackert tecknade och handkolorerade kartor, som går under namnet geometriska jordeböcker.

Den svenske byabonden ägde och brukade vanligen en ärvd eller genom giftemål förvärvat jordbit. Gemenskapen i by och bygd blev därmed starkt familjebunden och traditionen bjöd att de unga tog vid när de gamla gav upp. Några av byns barn flyttade och bildade familj i grannbyn, medan andra bodde kvar och fick sin beskärda odlingsyta runt stugknuten. Goda och dåliga tider växlade naturligt, och befolkningen ökade endast i långsam takt.

Kriser

När befolkningen längre fram i tiden bättre kunde hantera sjukdomar och hålla krig och missväxt på avstånd, började också familjerna att växa. Detta gälde särskilt årtiondena efter nöd- och krigsåren 1808-09. De större familjerna krävde mer långtgående hemmansklyvningar än tidigare, vilket dock kunde resultera i, att många av de minsta ägorna knappt kunde föda en familj.¹ I Närke och Värmland fanns det på sina håll åkerremсор, som inte var mer än 2 - 3 meter breda. Dessutom kom ofta dessa små odlingsytor att ligga utspridda lite här och där kring byn. Sådana förhållanden gjorde jordbruket osmidigt och avkastningen låg, och byaordningen kändes snarast som ett "byatvång" vid plöjning, sådd och skörd.² Man kan säga att de goda tiderna skapade en slags begynnande välståndskris, där den gamla ordningen passade dåligt till de nya förhållandena.

Därtill kom andra problem i samhällsutvecklingen. Redan under 1700-talet vet vi att jorden på många håll hade utarmats genom dålig gödsling och ensidig odling. Undermåliga ängsmarker gav varken ordentligt bete eller vinterförråd av hö, vilket betydde nedgång i kreatursskötsel. Återkommande missväxt, sjunkande penningvärde och därmed dyrtider skapade bondenöd och dystra framtidsprognoser.

Kritik mot det gamla sättet att bruka jorden lät förstås inte vänta på sig. Flera inflytelserika ämbetsmän och naturvetenskapligt lärde deltog i debatten. För att råda bot på den jordbrukskris, som var under uppsegling, visade sig vid de större jordbruken en allt tydligare investeringsvilja och förslag på mer eller mindre radikala lösningar presenterades. Härtill kom också de politiska kraven på bättre inrikes förvaltning. Ett av resultaten blev inrättandet av en professur i nationalekonomi år 1741.³

---

¹ Vissa beräkningar tyder på att folkökningen i Värmland under tiden 1800 - 1850 var omkring 64%, och därmed en av de största i landet.

² Schoultz (1984) s 180.

³ Patron Erik Borgström på Borgviks bruk, var en av dem som 1759 donerade medel till en nyinrättad professur i praktisk ekonomi i Uppsala.

Bland tidens främsta företrädare för nytänkandet inom svenskt jordbruk, var överdirektören och chefen för Lantmäterikontoret Jacob Faggot. Med utgångspunkt från framgångsrika reformförsök i England, tog han initiativet till det sk storskiftet, den första riktigt stora jordreformen i Sverige, vars mål var att främja nyodling och effektivisera den svenske bondens arbete.

Reformerna

Storskiftet presenterades redan 1757, men genomfördes inte i realiteten förrän efter 1789 års lantmäteriförordning. Några år därefter genomdrev den hårdföre Rutger Maclean en radikal skiftesplan på sitt storgods Svaneholm utanför Malmö. Han stötte på hårt motstånd från böndernas sida, men landshövdingar och annan myndighet imponerades av de långsiktiga ekonomiska vinsterna och fick impulser till att gå vidare med sina reformplaner. 1807 offentliggjordes en ny förordning om långtgående förenklingar av jord- och ägostrukturen i riket - det sk enskiftet.

När det gällde både stor- och enskiftet var den grundläggande tanken, att samla all odlingsmark i ett enda skifte. Man tänkte sig kvadratiska odlingsytor åtminstone på de stora slättbygderna. Hur man skulle göra med de marker, som inte erbjöd de stora fälten och där jordkvaliteten skiftade, blev emellertid ett svårlöst problem. Man blev snart på det klara med, att de mest radikala lösningarna passade dåligt på de flesta håll i riket, och därför fick dessa inte så stor spridning. De fungerade emellertid som en väckarklocka och ett tecken på att den enskilde bonden nu ingick i ett större sammanhang, än vad det gamla självhushållet innebar.

Det mest genomgripande jordreformen för hela riket fick namnet laga skiftet och tillkom 1827. Den inledde det svenska jordbrukets moderna historia och genomfördes i samverkan mellan lantmätare och jordägare.

Även kyrkan fick en roll i sammanhanget, eftersom lantmätarnas ankomst till varje hemman alltid kungjordes från predikstolen. Laga skiftet hade karaktären av kompromiss, genom sin anpassning till lokala förutsättningar i bl a skogsbygderna. Grundtanken var att låta varje jordägare i en by ha sin jord samlad kring sitt boställe i ett fåtal (vanligen tre) skiften.

På sina håll blev det, trots kompromissen, en smärtsam omställning. Den svenske bonden hade svårt med det nya. Det innebar ett uppbrott från vana och tradition, och det förde med sig mängder av värderingstvister, kostnader, hårt nyodlingsarbete och för somliga en osäker framtid.

Denna by (Kila i södra Östergötland) blev för omkring 15 år sedan (c:a 1900) uppdelad enligt stadgan för laga skifte av år 1827. Det är nu blott två gårdar kvar på platsen och allt där är förändrat. Deras åbor äro nu förvisso helt belåtna med utvecklingens gång, men det satt hårt åt, innan man kom överens och utflyttningen kunde börja. I över tjugo år processade hemmansägarna med varandra och med ägodelningsrätten och andra myndigheter. En bonde blev vansinnig, en gick och hängde sig. Alla ansåg sig mer eller mindre lurade och många grämde sig hårt och kände sig övergivna av grannar, av lag och rätt. (Erixon, 1932)

Konsekvenserna

Man har beräknat att omkring 100.000 svenska gårdar berördes av laga skiftet. Följden blev en omfattande spridning av bebyggelsen och mer rationella brukningsmetoder, och därmed lades grunden för teknisk och ekonomisk expansion av det svenska jordbruket.

Det är viktigt att framhålla, att reformen inte bara handlade om en ny jordfördelning. Den skulle inte ha fått så stor betydelse, om den inte också följts av nya brukningsmetoder och intensiv nyodling. 1820 var ex vis åkerarealen i Värmland ca 70.000 hektar, medan den femtio år senare hade vuxit till 170.000!

I takt med tidens expansion av järnbruk och hammarsmedjor, förbättrades också förutsättningarna för teknisk utveckling av jordbrukets redskap och maskiner. Plogen med den svängda vändskivan av järn; lien istället för skäran; nya typer av tröskvagnar och dito harvar hörde till tidens nymodigheter. Under 1800-talet började dessutom konstgödning införas på sina håll, och kreatursskötseln fick ett uppsving genom att foderväxter började odlas omväxlande med brödsäd. Bättre vägar och vägunderhåll öppnade bygden och gynnade därmed handel och samfärdsel. Genom ett riksdagsbeslut 1844 inrättades lantbruksskolor på olika håll i landet, som skulle sprida kunskap om effektivt och rationellt storjordbruk.⁴

Med hjälp av "freden, vaccinet och potäterna" (enl Tegnér) och det effektivare jordbruket, kom Sveriges befolkning i stort sett att fördubblas under tiden 1750 - 1850. Under samma tid fyrdubblades de jordlösa antal, vilket innebar att vid 1800-talets mitt var omkring hälften av de svenska jordbrukarfamiljerna obesuttna. En helt ny befolkningsgrupp hade därmed bildats sedan mitten av 1700-talet. Genomsnittssvensken levde på annans mark, och det är i detta perspektiv vi finner de främsta orsakerna till den intensiva torprörelsen, arbetsvandringarna och emigrationen. Industrianläggningar och järnvägsbyggen drog till sig arbetsvilliga och gjorde många småbönder och torparungar till stadsfolk. Andra reste ännu längre och bytte nationalitet. Familjebanden upplöstes, då de yngre allt oftare sökte sig bort från hembygd och bondeliv, för att finna annan bärning. De äldre blev ofta ensamma kvar på landsbygden, och var de jordlösa och utan närboende anförvanter, väntade vanligen en ålderdom som fattigtorpare eller kanske inhyses i någon backstuga eller jordkula. Nöden var då aldrig långt borta, och hoppet fick stå till andras välvilja och medlidande.

Kyrkan, som i byagemenskapen spelat en framskjuten roll, förlorade i samband med tidens folkomflyttningar och utspridda bebyggelse det totala greppet om socknens människor. Detta resulterade bl a i minskad kyrksamhet, men också att den folkliga väckelsen kunde skjuta fart. Även familjebildningarna blev lösare genom kyrkans minskade inflytande. De utomäktenskapliga barnen var vid mitten av 1800-talet nästan 4 gånger så många som hundra år tidigare. Städerna spelade förstås den största rollen i denna utveckling, men även landsbygdens folk mötte uppenbart nya sociala mönster och värderingar. Sekularisering och fritänkeri gynnade dessutom kommande folkrörelser och politisk opposition. I denna utveckling deltog på många håll en ny grupp av opinionsbildare - skollärarna.

Skiftesreformerna förvandlade landsbygden samtidigt som städernas industriella revolution tar sin början. Det moderna samhället växer fram.

--

Gillberga

Landshövdingen i Örebro län, Adolph Mörner var en varm anhängare av sin tids reformsträvanden. Ofta och gärna hördes han komma med kritik av bondekårens föråldrade jordbruksmetoder. När han i slutet av 1750-talet fick i uppdrag att granska det ekonomiska läget i sitt förvaltningsområde Värmland, så gick han till verket energiskt och målmedvetet. Bl a med hjälp av pastoratens kyrkoherdar samlade han in uppgifter om lokala förhållanden. Av hans rapport 1762 framgår att flera av dessa präster var engagerade i tidens miljödebatt, och på många håll energiska förkämpar för förnuft och nytänkande i lanthushållningen. De förvaltade därmed frihetstidens vittra arv, och flera av dem blev föregångsmän på olika områden. Kyrkoherden i Gillberga, Johan Göransson var en av Mörners kunskapare. Några dagar före jul 1758, skickade han Mörner 13 stora brevsidor där han redogjorde för tillståndet i sin församling jämte annex.

---

⁴ En av dessa lantbruksskolor förlades 1851 - 92 till Gårdsjö i Gillberga.

I Mörners rapport kunde det för Gillbergas del bl a låta så här:

Ängarne äro med Buskar och onyttig skog öfwerwuxne och fölgakteligen af tilltagande Måse obördige till någon ymnig Gräs växt. Här af händer at Boskaps skiötselen mycket aftager och Åkren genom brist af tillräckelig gödsel mer och mer utmagras, at han ej kan bära annat än Hafra, förutan hwad han genom flodwattns och Syras qwarstående i brist af felande diken utmärglas och utlakas.

Måsar och Kjärr finnas och i thesse Sochnar, men alla odelte, som är det största hindret till theras upodlande. Allmogen har hittills en slik upodling för en omöjelighet (ansett) men börjar nu likwäl, fast ganska smådt tänka theruppå, sedan Kyrkioherden i församlingen, Magister Göransson, åhren 1756 och 57 berömligen uparbetat wid Gillberga Prästegård en sidländ och aldeles oländig marck till ett Åkergjärde af tretton tunneland, och nu fådt mot allas förmodan en härlig och ymnig Säd theruppå. Ett Kjärr och en liten Måse har han och börjat dika och upbruka till Äng.

Kritiken mot böndernas sätt att bruka sin jord sammanfattar Mörner/Göransson med orden:

Här brukas Åkren och skiötes Ängen efter förfädernes Uråldrige wana. Hafra är theras mästa utsäde, hwarifrån the icke wilja gå, icke allenast i afseende på sielfwa Säden, wid wilken the till brödfödan äro wane, utan och i afseende på dess goda halm, mot hwilken the påstå Råg eller Kornhalm aldrig kan komma i jämförelse. En Swag plogmakt⁵ gör att de plöga grundt och skiära tunt.

(V f o n 1952 s 104)

Förhållandena i Gillberga överensstämmer tydligen rätt väl med övriga Värmland, och likaså riket i stort. Argumenten för en översyn av odlingssätt och jordindelning är desamma, och behovet av reform och nyorientering framgår tydligt.

*****

Under 17 - 1800-talet kartlades de flesta av Gillbergas hemman åtminstone vid något tillfälle. Här nedan följer en sammanställning av när en större geometrisk avmätning, storskifte och laga skifte genomförts.

Kartor och bifogade handlingar finns i Lantmäteriverkets arkiv i Gävle och vid Lantmäteriets arkiv i Karlstad.

---

⁵ Med "Plogmakt" avses dragdjuret.

HA = Håkan Arfwedssons geometriska jordebok 1645

St = Storskifte

La = Laga skifte

Ka = Karta, i den mån inget skifte upprättats.

Herman	HA	St	La	Ka
Aspsäter, norra	1645	-	-	1871
Aspsäter, södra	1645	-	-	1871
Backatorp, västra	1645	1781	1830/74	
Björnö	1645	1778	-	1773-82
Blixbol	1645	1806	-	1839
Byn, östra	1645	1801	1853	
Bösket (Åsebösket)	-	1791	-	1870
Dalen	1645	1779	1839	
Dämma (torp)	-	-	-	(se Gårdsjö)
Edsviken	1645	-	-	1791
Ekeberg	1645	1801/05	-	
Fyxnäs	1645	-	1842	
Galtebol	1645	1801/19	1830/51	
Granbäck	1645	1777/1800/12	1830/78	
Gunnerud	-	-	-	(se Gårdsjö)
Gårdsjö	-	-	-	1876
Gårdsvik	1645	1777	1848	
Haga	1645	-	-	1780
Hammar	1645	1806	-	
Hammarängen	-	-	1829	(se Råda)
Hasslerud	1645	-	-	1849
Hult	-	1801	-	1851
Hultet	-	-	1829	(se Råda)
Häljebol	1645	1768/91/1819	1847	
Hällsbäck	-	-	-	1851
Härstad	-	-	1829	(se Råda)
Högsäter, norra	1645	1782/1810	1836/38	
Högsäter, södra	1645	1776 m fl år	1838	
Högsås	1645	1781/1800/25	1828-33	
Kackerud	-	-	-	(se Gårdsjö)
Kik	1645	1801-05	1849	
Kisterud	1645	-	-	1829-30
Kolsäter, nedre	-	-	-	(se Lofterud)
Källås	1645	1774/82/1814	1844	
Källåstorp	1645	1774/83/1809/24	1843	
Kättebacka	-	-	-	(se Lofterud)
Lofterud	-	-	-	1824
Magnebyn	1645	1778/1802	1843	
Mjöttan	1645	1778	-	(se Björnö)
Mon	1645	-	-	1827
Moäng	-	-	-	(se Rotvik)
Mölnerud	1645	-	1856	
Nysäter	1645	1787/89	-	
Närbyn	1645	-	-	1852
Odenstad	-	-	-	1851
Prästgården	1645	-	-	1780
Ragnilsbol	1645	1791	1833/74	
Ramserud	1645	-	-	-
Rolfsbol	1645	1781/1801	1854	
Rotvik	1645	1786/87/1827	1859	
Råda	1645	1806	1829	
Sandbol	1645	1783	1875	
Skepplanda	1645	-	-	(se Kisterud)
Skiverud	1645	1779/1801	1841	
Skog	1645	1802	1875	
Skomperud	1645	1777/1802/20	1855	
Skäggebol	1645	1807/08	-	1875
Speke	1645	1784/87/1827	1832/69	
Stenarsbol	1645	1793	1854	
Söpple	-	1810	1846-49	
Takene	1645	-	-	(se Väsby)
Torp	1645	1775/1801	1833/51	
Väsby	1645	-	-	1780
Älvik	-	1779	1841	(se nedan)
Åsen	1645	1784/91	1859	
Åsketan	1645	(se nedan)	-	1876
Ökne	1645	1781/1800	1857/59	(se nedan)

"Geometrisk avmätning" finns även för Kättebacka 1707 och 1747; Lofterud (= Nedre Kolsäter) 1747 /karta från 1824/ samt Råda med en karta från 1698(!).

Enskifte finns dessutom för Älvik (1813); Äsketan (1825) och Ökne (1809).

Utöver ovanstående existerar en mängd smärre dokument, som utgörs av gränsdragningar mellan hemman; mindre hemmansklyvningar; vägförrätningar etc.

---

2. Byn med Backa

Kronoskattehemmanet Byn eller Östra Byn, som det noteras sedan mitten av 1500-talet, anses vara en av de äldsta gårdarna i Gillberga, och i dess jord har hittats stenyxor, urholkade ekstockar och rester av bronsåldersrösen.⁶

Geografiskt bildar Byn tillsammans med hemmanen Skäggebol, Hammar, Råda, Dalen, Kackerud och Gårdsjö, ett skogkantat bördigt bälte utmed ett system av småsjöar, vattendrag och sankmarker - de senare rester av en sidogren till Björnöflagan. Byns centrala del är högt belägen, omgiven av myrmark och kuperad skogsterräng. De båda sjöarna Råda- och Bytjärn var förr fiskrika, men är numera till största delen utdikade och utgör igenväxta sankmarker. Galtebol, Dalen, Råda, Borgvik (på Byfjället), Gårdsjö och Skiveruds/Granbäcks skog längst i söder utgör hemmanets gränstrakter.⁷

Sedan gammalt beräknades hemmanet till 1 mantal. Då ingick även Backa, som först var en avlägsen uttomt eller "torp", belägen i storskogen några kilometer söderut.⁸ Med tiden utvecklades Backa i storlek och betydelse, vilket fick till följd att Byn och Backa originellt nog blev två skilda centra inom ett och samma hemman. Kontakten mellan de båda utgjordes av en smal slingrande skogsväg.

Vid kartläggningen av Gillbergs härad 1886, beräknades alla hemmanens utsträckning och jordduglighet. Byn (fig 2) uppmättes till 993,7 hektar, varav 43,3 utgjordes av vägar, sjöar och vattendrag. Byn var därmed till ytan Gillbergas näst största hemman. Det låg vidare på tredje plats, när det gällde antalet bebyggda brukningsenheter (32 stycken).⁹

---

⁶ Rosell (1981) menar att namnet Östra Byn kan syfta på "öster om" en ännu äldre storby eller gård. I detta fallet frälsehemmanet Odenstad. Andra källor uppger att "östra" sattes till för att undvika förväxling med Väsby på andra sidan Gillbergaån. Kanske "byn öster om ån/kyrkan" också kan vara ett möjligt alternativ.

⁷ Ett intressant gränsröse utgör hemmanets sydöstra spets, där tre socknar möts i Svantjärn - Gillberga i norr, Borgvik i öster och Kila i söder. I brevet till A Mörner 1758, förtäljer kyrkoherde Johan Göransson om platsen:

Uti ett Kiärn eller liten Siö, wid namn Swansiön eller Swankiärn, finnes på bottn en Gytja med hwilken Allmogen härstädes färga theras skinn Gula som hos en Sämskmakare. (V f o n, 1952 s 105)

⁸ Backa gick i äldre tid även under namnet "Östra Backa", troligen för att skilja det från "Västra Backetorp", eller enbart Backetorp. Detta faktum uppmärksammade inte Brodin i sin Gillbergabok, vilket resulterade i att han där förväxlar uppgifter från tre olika gårdar - Backa, Backetorp och även Backa i Långseruds socken(!).

⁹ Störst hemman var Björnö, som kunde uppvisa mer än dubbelt så stor areal som Byn. När det gällde bebyggda brukningsenheter kunde endast Rotvik och Björnö uppvisa fler.

Invånarna och miljön

Det är möjligt att den nämndeman "Laris j Byn", som noteras i Otte Torbjörnssons lagbok från 1460-talet, bodde i Östra Byn. Skatteboken från 1503 nämner bonden Jon i Byn. Vid uppbörderna 1540¹⁰ noteras "lensmann Larens i Byn"¹¹, och där finns också uppgiften om ett "ødetorp" i hemmanet. I en värmländsk dombok från 1550 omnämns "en halff ödhegordh benemd By". Troligen avser dessa ödegårdar hemmansdelen Backa.

I ett skatteregister från 1601 nämns Erich Larijsson på platsen, medan åren omkring 1608 - 1610 upptar Lar(i)s och Jon. Den sistnämnde noteras även i Älvsborgs lösen - skattelängden från 1613, tillsammans med sin hustru, samt en änka med eget hushåll. Hon kan vara änka efter Laris och kanske Jons mor eller svärmor. I Backa bor Ivar och Hans 1608. Ett par år senare registreras där emellertid bara "skattnybyggaren" Knut med sin hustru.

I en boskapslängd från 1633 antecknas åter tre hushåll, Jon och Oluf i Byn, och en änka i Backa.¹² Knut har alltså gått ur tiden. Möjligen är Jon och Oluf släkt med varandra eftersom de tycks bruka samma jord. Hemmanets utsäde beräknas till 5 tunnor; Jon äger ett ungsto, en ko, två kvigor och ett par getter. Oluf äger ett ungsto, 2 kor, en kviga, en risbit (ung bock), ett par getter och ett får. För Backa anges 4 tunnors utsäde och där består boskapen av ett ungsto, en ko, en kviga och två getter.¹³

1645 anlände den unge lantmätaren Håkan Arfwedsson till Byn, för att beräkna jordbruket och rita sin geometriska jordebok över platsen.¹⁴

Arfwedssons enkla kommentar om platsen blev :

Utsäde på båda åhren blifwer - 11 3/8 Tunnor. Leer iord fiskie skogh och mulebete till nötorfften. Ligger och et torpeställe på Byns ägor som skattar medh Byn huar 5 Päningh. Humblegårdh till 400 stänger. Mosewalz Engar till 18 Lass. Af Tegefellen wid Dalen 6 Lass.

De personer som torde ha träffat lantmätaren, och med honom vandrat ut och visat ägornas utsträckning, var Jon och hans granne Erik i Byn samt änkan efter Knut i Backa. Av kartan framgår att Det omnämnda torpet är troligen Backa¹⁵, eller "Backetorpet" som det nu också kallades i mantalslängderna. Någon karta över Backa ritades inte, utan det fick räcka med den den äldsta bebyggelsen i Byn bör ha legat någonstans i närheten av nuvarande Eken eller Stenhagen.

Hemmanet Byn expanderade under de följande åren och redan 1653 fanns 6 hushåll. År 1700 hade det ökat till 8. Av dessa var bara ett i Backa. Från 1600-talet och fram till början av vårt århundrade, hyste

---

¹⁰ Nationen och hembygden (1949).

¹¹ Likheten i personnamn, syssla och ort med uppgiften från 1460-talet är intressant. Det kan föreligga ett släktskap.

¹² Som jämförelse kan nämnas att vid denna tid bodde endast 2 familjer i Galtebol och 3 familjer i Nysäter.

¹³ Liknande djurbesättning var vanlig på många gårdar i Gillberga vid denna tid.

¹⁴ Se *Byns kartor med gårdsnamn* på webbsidan.

¹⁵ Se *Backas kartor med gårdsnamn* på webbsidan.

hemmanet en soldat. Han hette nästan alltid Byberg och bodde lite isolerad i sitt torp vid skogsgränsen uppe i nordväst.¹⁶

Vägen

Sedan urminnes tid löpte Gillbergas östra huvudled fram mellan husen i Byn, besvärligt backig och krokig. I dalsänkorna på ömse sidor av Byn var marken sank och lerig, och vägen blev därefter. Sista sträckan mot Borgvik gick över Byfjället, och även om det kanske inte rörde sig om så imponerande höjder, så underlättade stigningarna knappast för de vägfarande, åtminstone inte vinter och vår. Ibland var vägen riskabel även på annat sätt. Namn som "Väschôtebacken" och "Göbbehøla" uppe på Byfjället, lär utvisa platser för olyckor eller rånmord på förbipasserande.

En skriftlig notis från en tidig resenär utmed färdvägens Byn har vi i prästen Petrus Magni Gyllenius resedagbok från 1641. Han noterar lakoniskt: "Den 28 [april] kommo vij til Gilberga, thär vij voro om natten i en gårdh benämbd Byn." Dagen därpå reste han vidare mot Borgvik - en etapp på hans långresa från Karlanda socken till Karlstad.¹⁷ Landsvägen var denna bygds viktigaste kommunikationsled i kontakten mellan socknarna i väster och öster (se fig 1).

Livlig trafik och Byns läge, näranog mitt på den halvannan mil långa sträckan mellan Ökne och Borgviks bruk, gjorde att man på 1700-talet undersökte hur framkomlighet och komfort kunde förbättras. I september 1736 förordas att ett skjutsombyte förläggs till Byn, vilket också skedde efter en tid. Åtminstone 1764 noteras Byn äga ett skjutshåll.¹⁸ Det är troligt, att man också vid denna tid förbättrade på vägens kvalitet. I början av 1800-talet hade verksamheten utvecklats till ett gästgiveri, som kunde erbjuda 8 egna hästar, med tillgång till ytterligare 9 hästar vid behov.¹⁹

Det måste ha liknat en mindre folkvandring genom Byn i augusti-september, då marknaden på Nysätersmon och krogen i Ökne lockade folk och få från Borgvik, Grums och angränsande socknar. Säkert utspelade sig ett och annat uppseendeväckande på den numera ödsligt tysta och halvt igenvuxna skogsvägen.

Vad som möjligen kunde ha hänt utefter vägen kan man kanske ana sig till av kapellpredikant Fredrik Carlssons ord i sin bok om Borgvik:

... krogar funnos utefter alla vägar, 2 och 3 på halfmilen och kanske mer...

Den osunda källa, ur hvilken Borgviks folklif ända intill våra dagar öfvergjutits med gift, är det olyckliga Ökne, den privilegierade krogen i grannsocknen Gillberga; det är ej mer än en tanke därom, att hade ej denna krog funnits, skulle vårt folklif långt förr klädt sig i de framtidsljusa, förhoppningsfulla färger, som nu fröjda ögat". (Carlsson, 1904 s 39f)

Men landvägen på östra sidan av Gillbergasjön var som sagt ingenting för bekväma resenärer. Dåligt underhållen och på åtskilliga ställen behäftad med "widlyftige krökningar" hade den sedan gammalt fått

---

¹⁶ Det lilla soldattorpet fick tidigt namnet "Skåken" el Skåka, omnämnt bl a i ett dokument från 1726. Namnet kom sig utav den folkliga benämningen på det långsmala gårde, som tillhörde torpet. Jmfr "skank".

¹⁷ Värmland förr och nu (1962)

¹⁸ Ernvik (1974, s 247f).

¹⁹ Ernvik (a a, s 252). Brodin (a a) uppger att nuvarande Gammelberget utgjort gästgiveriet, medan stallbyggnaderna skulle ha legat nere vid Nytomten. Detta är dock inte helt korrekt, eftersom det tvåvåningshus som utgjorde gästgivargården, låg strax sydost om Gammelberget eller ungefär där nuvarande vägen korsar den gamla landsvägen. Brodin tar i sin bok även fel, när det gäller bildtexten "Gammal stuga i Byn". Bilden visar nämligen den gamla arrendegården "Byggingen" i Galtebol.

ett dåligt anseende. På sockenstämman i maj 1833 funderade man därför allvarligt på att riva Nysätersbron och "lägga ned" landsvägen över Byfjället. Klagomålen duggade tätt och diskussionerna upprepades sedan år efter år, men beslutsvåndan var stor och frågan skjöts ständigt upp. Inte förrän 1846 kom en resolution om översyn och upprustning. Kanske påskyndades beslutet genom närvaron av lantmätarna i bygden, som vid denna tid var i full färd med skiftesläggningen utmed vägen.

Under drygt ett sekel fanns gästgiveriet/skjutshållet kvar i Byn. 1864, i juni månad, var dock epoken till ända. Orsaken var att trafiken på byavägen hade minskat betydligt, genom att man 1861 byggt en ny väg till Borgvik. Den hade gjorts påfallande rak och bred, och gick fram i dalsänkan vid sydkanten av Bytjärnet (se fig 2). Och även om den här och var passerade över ganska sank mark, så var färden mellan Nysäter och Borgvik efter detta tämligen lättvindig året om.²⁰ En person, som var särskilt angelägen om den nya vägsträckningen, var den driftige bruksdisponenten på Borgvik, C A Sköldebrand. Den tämligen nystartade lantbruksskolan på Gårdsjö drog säkert också nytta av den förbättrade framkomligheten i denna del av bygden.

Men, som sagt, i och med den nyordningen hamnade folket i Byn lite vid sidan av förbitrafiken. Måhända var dock lugnet lika välkommet som den lättresta nyvägen.

Övrigt

Byn förekommer ganska sällan i domböcker och sockenstämmeprotokoll från 1600-talet och framåt i tiden. Det verkar som om hemmanet inte förorsakade myndigheterna några större bekymmer. Av gamla urkunder framgår att en liten skvaltkvarn fanns på platsen under 1600-talet. Denna låg uppe i nordvästra "spetsen" av Byn.

Myndigheterna ogillade emellertid att småkvarnar konkurrerade med den inkomstbringande kvarnrörelsen vid Gillberga prästgård, och 1697 kungjordes därför, att Byns kvarn skulle rivras (se Ernvik 1982).

I november 1824 föreslås Byn vara en av fyra "stationer" för den nya barnundervisningen i Gillberga och i maj månad 1827, beslutades att den ambuleringsskolan skulle förläggas hit under 2 månader.

På 1850-talet noteras hemmanet som egen skol- och läsrote, med rätt till eget skolhus. Ett sådant inrättades i början av 1860-talet.²¹ Det dröjde dock ca 30 år innan man fick en egen lärare.

Inför den fruktade koleraepidemin vid mitten av 1800-talet fick Östra Byn en särskild roll. Efter rykten om en annalkande farsot från Norge och södra Sverige indelades Gillberga i 8 distrikt, som var för sig skulle ta hand om de sjuka och begrava befarade offer i den egna jorden. Byn ingick i det sista av Gillbergas distrikt, där Nils Nilssons boningshus i Backa utsågs till att vid behov fungera som sjukstuga. Begravningsplatsen tänktes ligga på skogen söder om Galtebol. Men, trots att epidemin nådde bl a Borgvik och Värmskog, tycks den inte ha skördat några offer i Gillberga.

---

²⁰ Märkligt nog finns inte den gamla landsvägen över Byfjället utsatt på häradskartan från 1889 (fig 2). Kanske ansågs den vara i så dåligt skick, att man inte ville ge den någon uppmärksamhet. Den existerade likväl, och gör så än idag. Både den topografiska och ekonomiska kartan visar vägens sträckning.

²¹ Troligen låg detta skolhus på samma plats som nuvarande missions-huset. Marken tillhörde C A Sköldebrand på Borgvik, som här hade sin norra arendegård, som revs på 1850-talet. Fram till 1904 hade nu-varande missionshus utgjort Byns skolhus. Nämnda år invigdes en ny skolbyggnad uppförd på "Notkullen", nere vid Bytjärn.

Brodin (1930) uppger att man på Backaskogen under 1830-40-talet såg björn och varg, de senare t o m "i rätt stor myckenhet".²² Här fanns också, strax väster om "stora gatan", dvs vägen mellan Byn och Backa den spetsiga "Göbbe'stén", som under äldre tid hade rykte om sig att vara ett tillhåll för lyktgubbar och annat oknytt. Den står där än i dag.

Mot slutet av århundradet spreds uppgifter om, att det skulle finnas en silverfyndighet på skogen, ett stycke nordväst om den okulta stenen. Muntlig tradition berättar, att man dock efter fruktlösa försök att hitta och utvinna ädelmetallen fick ge upp hoppet om rikedom. Än idag minner borrhål, vattenfyllt schackt och smärre högar av sprängsten (mestadels kvarts, fältspat och mörk glimmer) om försöket, som lär ha ruinerat en av Bybönderna. Betydligt mer pålitlig var torvmossen i norr, som långt in på 1900-talet var en flitigt anlita torvtäkt för många gårdar i bygden.

Något som också gav viss uppmärksamhet åt hemmanet var den handelsbod, som i början av 1890-talet startades på "Gärdet" av en bygdens son, nyligen hemkommen från en USA-tripp.

Ägoförhållandena under 1800-talet

Redan 1775 upprättade lantmätare G Alstrén en delningsförrättning över Byns inägor. Vid detta tillfälle ritades också en karta, vilken numera är försvunnen. Det är därför inte möjligt att exakt veta hur gårdarna var placerade vid denna tid.

Hermelins karta från 1808 (fig 1) tycks vara något skissartad, men visar ändå hur landsvägen går fram mellan de tätt liggande husen. Tre byggnader finns norr om landsvägen, varav den mellersta är gästgiveriet. Söder om landsvägen ligger ytterligare två gårdar.²³ Backas 5 gårdar uppvisar den typiska bygrupperingen. Vägen mellan Byn och Backa finns dock inte inritad.

Sommaren 1800 genomfördes ett storskifte i Byn, vars beräkning och karta utfördes av lantmätare O M Schröder. Arbetet inleddes 30 juni, och avsåg främst att skifta skogsmarken, vilken hade blivit försummad vid den tidigare kartläggningen. Folket i Byn saknade av allt att döma redan vid denna tid kartan från 1775, "hwarföre de ej hade någon rättelse för framtiden för sina ägande delar, tilkännagifwandes at Skogen icke blef afslutad hwarföre Ny delning hwar Oumbärlig..."

***** Figurer 4, 5 och 6 - på en sida *****

---

²² En kuriositet, som frestar fantasin, är den lilla notisen i husför-hörslängden om 70-åriga rotehjonet Merta Magnusdotter från Stavnäs, som avled i Backa 1846. Prästen har i marginalen noterat henne som "Varg-Merta". Hennes framlidne make bar efternamnet Varg.

²³ Hermelins karta byggde i huvudsak på kartor eller kartfragment från 1744, 1800 och 1806. Dessa handritade förlagor, som numera förvaras i Krigsarkivet, visar att det fanns 4 gårdar i Byn, som alla låg norr om vägen.

Till stor del upptar storskifteskartan och den vackert handskrivna bilagan en genomgång av rågränserna mot Byns grannhemman, samt en uppställning av ägototterna (se fig 4 - 6). Endast tomtgränserna markerades. En intressant detalj på kartan är att sjöarna vid denna tid kallas norra och södra "Bykärn". Den norra erhöll senare namnet Rådasjön eller Rådatjärn.

Jordägarna vid storskiftet år 1800.²⁴

- (a) Brukspatron Emanuel Schagerström på Borgviks bruk med två utarrenderade gårdar á 9/80
- (b) Per Nilsson och Olof Olofsson (= i) i Backa 19/80
- (c) Nils Andersson 3/40
- (d) Nils Nilsson 3/40
- (e) Håkan Swensson 3/40.
- (f) Nils Persson i Backa 1/15
- (g) Anders Andersson i Backa 1/45
- (h) Swen Jonsson i Backa 17/180
- (i) Olof Olsson i Backa 57/720
- (k) Lars Larsson i Backa 1/20

I hela hemmanet fanns vid denna tid ca 16 - 17 familjer, vilket uppskattningsvis torde ha inneburit omkring 120 personer, inklusive tjänstefolk och rotehjon.

***

Jordägarna vid laga skiftet 1850.

- (A) Kammarherren C A Sköldebrand i Borgvik 9/40.
- (B) Nämndemannen Anders Andersson (1804 - 1875) 3/40.
- (C) Olof Persson (1808 - 1856) 9/160 mantal.
- (D) Änkan Britta Nilsson (1791 - 1858) 1/8 mantal.
- (E) Per Persson (1788 - 1865) 3/20.
- (F) Per Nilsson (f 1782) i Backa 7/160
- (G) Nils Persson (d ä - f 1798) i Backa 13/480
- (H) Anna Nilsson (omyndig) i Backa 33/1440
- (I) Nils Nilsson (d ä - f 1779) och 3 söner i Backa 29/240.
- (K) Änkan Margareta Olsdotter i Galtebol 19/240.
- (L) Jonas Olsson (1811 - 54) i Backa 11/360.
- (M) Jonas Jansson (f 1793) och brodern Nils i Backa 1/40
- (N) Olof Petterson (f 1813) i Backa 1/120.
- (O) Nils Nilsson (d y - f 1796) i Backa 1/90.

---

²⁴ Littera hänvisar till skifteskartorna (se *Byns och Backas kartor med gårdsnamn* på webbsidan). Med reservation för osäkerhet om gårdarnas namn vid denna tid, så verkar (b) äga fastigheten Eken, som vid denna tid även innefattade nuvarande Lillberget. (d) äger fastigheten Gammelberget. (c) och (e) bor på Stenhagen, dvs "gamla" Hagens mark. I Backa äger (f) sannolikt Nordstugan medan (g) har sin bostad vid Oppstuga; (h) har sin tomt vid Väststuga och (i) äger gården Bråten; (k) utflyttar från Byn omkr 1802 till Backa, och bygger där fastigheten (norra) Lillebacka.

Av husförhörlängden framgår att det 1850 fanns ca 10 hushåll i Byn centrala del. Detta bör ha inneburit drygt 80 personer, inklusive tjänstefolk. I Backa fanns vid samma tid ca 16 - 17 hushåll. Den större mängden kom sig av, att där fanns flera torp och ett antal rotehjon. Backa torde allt som allt ha haft ett drygt nittiototal invånare.

I hela hemmanet bodde alltså vid denna tid drygt 25 familjer innebärande ca 160 -170 personer.²⁵

Det finns inga uppgifter om hur hustomterna var placerade innan laga skiftet. Det är dock troligt att tomtorna från storskiftets tid ännu var tämligen intakta.²⁶

---

3. Laga skiftet i Byn och Backa – processen...

År 1843 den 4de April, inställde sig undertecknad Landtmätare i Hemmanet Byn för att, likmätigt Konungens respectiwe Befallningshafwandes afgifne och här nedan intagne förordnande, Werksställa Laga Skiftesdelning emellan samtelige lottägare härstädes, hwadan och i anledning häraf efter i laga tid utfärdade samt från predikstolen i Sockenkyrkan behörigen upläst Kungörelse till förättningens början, med denna dag sig nu wid sammanträdet anmälde följande Delägare: ...

Protokollets snirkliga kanslispenska beskriver hur lantmätare Carl Björck inledde första skiftesmötet i Byn. Sammanlagt 15 personer hade bänkat sig någonstans i Byn denna senvintertisdag. Förutom lantmätaren själv, fanns där två nämndemän i funktion av edsvurna gode män. De övriga var delägarna och några ombud. Den som ägde mest av Byns jord, bruksdisponenten C A Sköldebrand på Borgvik, hade dock inte mött upp. I stället hade han skickat en kort skrivelse, där det framgick att han hade förhinder, men också att hans båda torpare på platsen borde kunna bistå med nödiga upplysningar. Av någon anledning hade emellertid inte heller dessa infunnit sig till mötet.²⁷

Förspelet

26 juli 1842, hade ett par av Backas jordägare, Jonas Olsson och Nils Persson, adresserat ett brev "Till Konungens Höga Befallningshafwande i Carlstad". De anhöll där ödmjukt, om att få alla hemmanets ägor skiftade av lantmätaren C E Björck. Om anledningen till deras skrivelse vet vi inget. Kanske var det uttryck för missnöje med ett osmidigt jord- eller skogsbruk; kanske de ville få slut på

---

²⁵ Att jämföra med ca 100-talet invånare runt år 1900 och dagens omkring 25!

²⁶ Se *Byns och Backas kartor med gårdsnamn* på webbsidan. Byn: (B) äger Stenhagen, som låg väster om "Stora gatan", sydväst om nuvarande Hagen - (C) äger fastigheten Eken, medan (D) äger allt det som sedermera hänförs till Gammelberget, Sy(d)stuga, Kullen, Gärdet, och nuvarande Fridhem. (E) äger Lillberget. Backa: (F) äger Nordstuga ("Nohlgårn"), medan (G) besitter trakten kring Oppstuga. (I) har sina hus på nuvarande Väststugans mark och (K) äger marken vid Bråten. Änkan Margareta Olsdotter, som har gården i arv, bor emellertid själv i Galtebol (Nystugan). Hennes måg och dotter brukar vid denna tid Bråten. (L) bygger på 1850-talet Sandbacken och (M) bor sedan länge på Lillebacka. (N) äger vid denna tid Draferud, och bygger ev Rönningen.

²⁷ I själva verket kom inte Carl August Sköldebrand (1806 - 1881) att närvara vid någon skiftesförhandling i Byn överhuvudtaget. Kanske var det inte så märkligt. Vid denna tid var han fullt upptagen med att bygga upp Borgviks bruk till storindustrin Kungsborgs Bolag. Byn var i det sammanhanget en i det närmaste försumbar ekonomisk cell i hans 1839 inköpta bruksimperium.

gammalt groll om ägo gränser. Deras brev var bevittnat av två personer från grannhemmanet Galtebol.²⁸ Myndigheterna tyckte i alla händelser om sådana önskemål, så de reagerade snabbt. Kommissionslantmätare Björck förordnades exakt en månad efter Backabrevet. Samtidigt föreskrevs, att hemmanets ännu oskiftade skog, fram till genomfört skifte, inte fick svedjas, avverkas, eller säljas. Ett vite på 10 Rdr bco plus skadeersättning skulle ådömas den, som bröt mot påbudet.

När den arbetstygde lantmätaren nu satt där i Byn, drygt sju månader efter sitt förordnande, och vederbörligen uppläst böndernas begäran; sitt förordnande och myndigheternas avverkningsförbud, tillfrågades de församlade om de betraktade honom ojävig. Svaret blev ett entydigt ja.

Härefter frågades, om delägarna ägde den gamla kartan från storskiftet 1800? Jodå, de slitna kartkopiorna jämte skriven handling plockades fram. Kanske skulle dessa kunna användas för beräkning även av det laga skiftet?

.../men/ derwid genast utröntes att dessa till alla delar woro otjenlige, dels till dess högst wanwårdade skick, dels till i sednare tider verkstälde odlingar äfwensom att å Skogemarken icke några skiljaktigheter äro uptagna eller impedimenta utmärkta..."

Kort sagt, Björck och de församlade fann kartorna odugliga!

Mötesdeltagarna hade en stunds överläggning och fick strax klart för sig, att det krävdes ett digert kartläggningsarbete. Björck gick därefter vidare i dagordningen, och såg till att få några inledande formella beslut. Den kommande skiftesläggningen skulle betalas av var och en efter skattekraft och rågränsen mot grannhemmanen skulle inte ändras. De närvarande delägarna poängterade avslutningsvis att skiftesproceduren "måtte fortsättas så fort sig göra låter". Man enades om att en genomgång av ägorna skulle inledas "under tidigaste delen av våren så snart wäderleken sådant medgifwer".

Protokollet justerades och undertecknades av samtliga - och Byns stora jordreform hade kommit igång.

Problemet

Knappt hade Björck lämnat Byn, förrän mötets skenbara enighet emellertid flög sin kos, och man stod där i den förtretliga vardagen. Eftersom det inte kunde bli frågan om att falla tillbaka på gamla arv och ägorättigheter, så började man tvista om det mesta. Inte minst om Byns livsnerv - landsvägen.

Egentligen var detta inget nytt. Flera av de bönder som ägde mark i anslutning till vägen, hade sedan lång tid varit missnöjda. Det hade blivit trångt i Byn. Utrymmet vid tomterna hade på senare år minskat betänkligt genom ständiga tillbyggen, familjetillväxten krävde sådant. Ständig irritation vållade dessutom dåliga inhägnader och den ofta sönderkörda, vattensjuka och smala vägbanan. Några hade kommit med förslag om att bygga "tvenne vägar i bredd", men inget hade hänt. Att sockenstämman också snålade och aldrig kunde bestämma sig för, om den ville satsa på denna Gillbergas östra landsväg i framtiden, gjorde inte saken lättare.

---

²⁸ Jordreformen ansågs av myndigheterna så angelägen, att det formellt räckte med bara en delägare, som begärde skiftesläggning, för att lantmätaren skulle dyka upp.

Vägfrågan blev nu akut, så folket i Byn samlades på egen hand, bara några veckor efter skiftesförhandlingen. Där enades man om att besvärerna i detta ärende först måste undanröjas, innan det kunde bli tal om att beräkna de nya ägora.

Det hela resulterade i, att bönderna författade en skrivelse till ägodelningsrätten 26 maj, där de bad om 4 års anstånd med laga skiftet, innevarande år oräknat! Skulle vägfrågan efter denna tid vara avklarad, så förklarade man sig beredda att inleda skiftesproceduren. Samtidigt påpekades, att man under tiden fram till skiftesförättningen avsåg att bruka sina åkrar som tidigare, och utnyttja skogsmarken som vanligt till timmerhugning, kolning och svedjande.

Skrivelsen anlände till höga vederbörande; yrkandet beviljades och skiftesförhandlingarna avstannade den begärda tiden.

Inledningen

1849, efter 6 år kom han då åter, lantmätare Björck - i sällskap av sina medhjälpare, för att nu på allvar bekanta sig med Byns jord och folk. Sedan en tid var landsvägsfrågan avklarad - så och i sockenstämman, den östra landsvägen ville man ha kvar. Nu gällde det att se till, att den överallt fick sina 14 alnars bredd (ca 8 meter).

Björck kunde omgående skrida till verket. Vant genomförde han de första rekognoseringsarna på ort och ställe, i ivrigt samspråk med jordägarna kring ägorättsgränser och jordkvalitet. De stod i en klunga runt lantmätaren och hans skrivbiträden. Det pekades och påstods, bedömdes och jämfördes, mättes och noterades.

Björck kunde vid sammankomsten måndagen den 25 Juni 1849 rapportera, att de uppgifter han samlat in under några veckor i Byn, resulterat i en ägobeskrivning och en mycket preliminär karta. Justeringar återstod, bl a hade man nyligen grävt, dikat och utfört "rätning av åtskillige bäckkrokar" utmed rågränsen mot Gårdsjö. Vårfloden brukade alltid ställa till med bekymmer i detta område.

Nu presenterade också Byns delägare den plan i 49 punkter, som de i samråd med Björck hade arbetat fram och som beskrev hur man tänkte gå tillväga för att rusta upp samfälligheterna. Där sägs bl a att man kommer att dra 18 nya vägsträckningar i hemmanet. "Stora gatan" - dvs förbindelsen i nordsydlig riktning från Dalen genom Byn och till Backa skall rustas upp och breddas till 10 alnar (ca 6 meter). De många avstickarna från landsvägen och stora gatan till åkrar och skogsmarker beräknas till 6 alnars bredd. I dokumentet stadgas också, att var och en fritt får färdas över allas ägolotter och skogsmark. Soldaten får som förr ha kvar sitt torps inägor. Fisket i kringliggande vatten kommer att som förr vara samfällt för hela hemmanet. Övriga punkter berör upprustning av sandtag, grustag, lertag och diken; källor, tvättplan, torkhus och badstugor.

Efter genomgång av allt detta, avslutades den andra skiftesförhandlingen med att:

Landmätaren underrättade samtliga lottägare i hemmanet att ägograderingen nu kommer att företagas ute på fältet, under hwilket göromål de alltid böra närvara, dels för nödige upplysningars meddelande, dels för att då en ägofigur åsättes ett bestämdt gradtal, derwid vara i tillfälle att genast på stället göra de erinringar eller anmärkningar hwartill de möjligen anse sig befogade, samt äfwen för att under rådplägingen om gränsernas bestämmande emellan in och afrösningsjorden, afgifwa sina yttranden, och wid beslutet erhålla nödiga upplysningar för att rätt weta hwad som till ena eller andra sortens mark kommer att bestämmas.

Man avsåg att genomföra arbetet under ett par veckor i juli - augusti. För säkerhets skull meddelade Björck att han fram tills dess var upptagen på annat håll med att "biträda wid åtskillige förefallande Ägodelningsrätter inom Jösse, Näs och Gillbergs samt Nordmarks härader".

Beräkningen

Efter en tid återkom lantmätaren och hans stab, och vandrade under några intensiva högsommarveckor ut på åker och äng och in i skog tillsammans med byafolket. Ägograderingen hörde till lantmätarens mest krävande finsnickeri. Varje skrymsle av hemmanet betittades, uppmättes och värderades. Byns samlade jord indelades i små ägolotter, som fick var sitt nummer och sin beskrivande kommentar. Det var ett surr av frågor, svar och påpekanden runt lantmätaren, som hade fullt upp med att kontrollläsa noteringar och minnas allt viktigt som sades. Det bör påminnas om att ingen av byborna var skrivkunnig, så gällde det för Björck och hans medhjälpare att föra alla anteckningar och rita kartskisserna.

På behörigt avstånd från dessa skiftesfullmäktige fanns förstås hela tiden flera av Byns arvingar, de framtida ägarna. Och därtill både äldre och yngre nyfikna, som försökte snappa upp sin beskärda del av uppståndelsen. Det var ju inte var dag som en kronans tjänsteman ägnade så stor uppmärksamhet åt deras enkla boningar. Arbetet fick avbrytas då och då, helst när barn och pigor kom med kaffe och tilltugg, som avnjöts ute i det fria.

Ägograderingen var av central betydelse för hela skiftesläggningen, vars resultat skulle utgöra grunden för beräkningen av den nya jordindelningen. Lantmätaren sammanställde alla uppgifter i ett 70-sidigt dokument med titeln: "Ägobeskrifning, Häfdeförteckning och Taxerings Längd..." över Byn och Backa. I dokumentet blev inrösningsjorden (tomter och odlingsmarker) uppdelad i 1090 jordlotter, medan avrösningsjorden (skog och utmarker) samlades i 786. Till allt detta kom 45 lotter samfälld mark.

På den provisoriska karta som Björck samtidigt förfärdigade, framstod det finmaskiga nätet av gränser och jordlotter som en dekorativ mosaik (se fig 7).

***** Figur 7 - 8 *****

Förslaget

Efter ett par veckors inventering, hade Björck fått ihop så mycket uppgifter, synpunkter och önskemål om bestämda jordlotter, att han vågade sig på att utarbeta ett första förslag till nya skiften. En kartskiss där dessa var inritade, förevisades för de församlade vid sammanträdet den 20 augusti 1849. Mötet denna gång, var på sätt och vis det mest kritiska. Nu skulle det visa sej hur skiftesbenägna jordägarna egentligen var. Även om de flesta visste någotsånär vart åt det hela lutade, var det just nu som besluten om det nya Byn skulle klubbas.

Björck hade sålunda funnit att kammarherre Sköldebrand kunde få all sin jord inordnad i ett enda skifte, medan delägarna i övrigt var och en fick sina ägor uppdelade på maximala 3 skiften. Några av de som ägde minst jord i Backa (L, N och O) erhöll två skiften var (se fig 8).

Det blev mycket detaljer att hålla i minnet för de församlade, och det krävdes en stunds överläggning för att få lite perspektiv. Alltsedan skiftesprocessens början hade flera av delägarna blivit mer observanta på sitt jordinnehav. Därför kom frågan upp, om man ändå inte skulle ta upp förhandlingar med jordägarna i Gårdsjö "om rätning af åtskillige bugter i bäcken som utgör rågräns desse hemman emellan". Men en stund senare beslutade mötesmajoriteten, att den "gamla råskillnaden efter de krokur bäcken innehar skall hädanefter som hittills utgöra laga rå".

Efter några smärre justeringar av den framlagda skiftesplanen gav mötesdeltagarna den godkänd. Redan vid denna den tredje sammankomsten var alltså grunden lagd till laga skiftet. Det hela tycks ha gått påfallande smidigt. Nu återstod detaljarbetet, bl a beräkningar av hustomterna och odlingsvärdet på den mark man skulle lämna respektive få i utbyte.

Byggnaderna

På grund av något "okänt hinder" hade vederbörlig kungörelse från kyrkans predikstol om kommande möte gjorts bara en vecka innan, vilket egentligen var för kort tid. Trots malören infann sig lantmätare, gode män och jordägare i Byn, några dagar före jul 1849 och alla närvarande godkände mötets behörighet.

Denna gång gällde det tomterna och bebyggelsen.

Som tidigare nämnts, rådde sedan länge missnöje i Byn med "trängsel wid Tomterna". Att något bort göras, ansåg de flesta, men därefter hade det varit dåligt med enigheten och därmed hade ingen kraft kunnat sättas bakom förslagen till lösningar. Nu var emellertid tiden inne, då kronans tjänsteman och ojäviga bisittare, kunde ge pondus åt diskussion och beslut. Det var uppenbart att utflyttningar var "af behofwet påkallat", så Björck gjorde under senhösten en grundlig besiktning av samtliga byggnader i hemmanet.

Protokollet avslöjar att Sköldebrand (A) ägde två gårdar. Den ena norr om landsvägen, var gammal och förfallen. Flera av uthusen saknade exempelvis tak. Den andra gården - söder om vägen var visserligen gammal, men ännu i brukbart skick.²⁹

Änkan Britta Nilsson (D) innehade flera fastigheter, bl a Byns enda tvåvåningshus, byggt på en alnhög stenfot. Byggnaden var ca 9 meter lång och lika bred, medan höjden uppmättes till ca 7 meter. Den inrymde 5 rum och 4 "eldstäder eller spisar". Den var gammal men ännu brukbar. Som alla andra mangårdsbyggnader var den försedd med näver- och torvtak. Endast 2 sidor hade brädfodring. Britta ägde dessutom torpet Mofikerud i Backa. Möjligen var hon också ägare till torpet Kyrkbråtens mark. Torpet Grafmyren, långt nere på sydvästskogen ägdes av Anders Andersson (B) på Stenhagen.

Största bostadshuset mätte ca 17 x 8 meter och var drygt 5 meter högt. Det hade 4 rum och 3 eldstäder och ägdes av gamle Nils Nilsson i Backa. Det minsta huset tillhörde åbon Olof Pettersson (N), och mätte drygt 6 x 4 meter; ca 3 meter högt. Det hade bara ett enda rum med en eldstad, räknades som gammalt men ännu brukbart.

På ett undantag när, bestod bebyggelsen i Byn uteslutande av envåningshus med näver-, torv-, eller halmtak. Det vanliga var att man bodde i ett hus med 3 rum, 2 - 3 eldstäder och "5 fensterluffer". Det sistnämnda noterades särskilt, och ansågs vara god komfort.

Vid sidan av värderingen av bostadshusen, upptar Björcks husesynsprotokoll en omfattande genomgång av ekonomibygnaderna - dvs visthusbodar, logar med lador, stall, fähus, får- och svinhus, ved- och

---

²⁹ Mangårdsbyggnaden låg tätt inpå sin västlige granne - gästgivargården.

redskapsskjul samt källare och i tre fall, smedjor.³⁰ Det framgår att källarna i sin enklaste form var en grävd grop försedd med timmerröst och tak av granris och jord.

Sammanfattningsvis upptar hela inventeringen 15 delägare, som äger 135 byggnader.

Utflyttningsplanen

Utflyttningsarna skulle tjäna två syften. Dels att på förut obruten mark möjliggöra nyodling, dels gallra bland odlingsmark och byahus, för att få friare och mer lättarbetade ytor för de kvarboende.

På förslag av Björck beslutades att den ännu brukbara södra gården, tillhörig Sköldebrand (A) skulle bortflyttas.³¹ De förfallna byggnaderna på den norra gården fick stå kvar tills vidare. Därutöver beslöts att ytterligare ett par mangårdsbyggnader och 18 uthus i Byns centrum skulle flyttas något, för att ge bättre tomplatser.

Den största förändringen skedde i Backa, där några delägare blev tvungna att söka sig helt nya marker "för att bereda kvarboende erforderligt utrymme". Detta gällde omyndiga flickan Anna Nilsdotter (H), Jonas Olsson (L), Olof Pettersson (N) och yngre Nils Nilsson (O). Således några av de som ägde minst. Men även en av de mer besuttna - gamle Nils Nilsson (I), som ägde två fastigheter, fick flytta bort den ena helt och hållet, trots att bostadshuset var nybyggt.

11 av de 15 delägarna drabbades av kravet på husflyttning. Sammanlagt handlade det om 48 byggnader, däribland inte mindre än 7 bostadshus.

Mötesdeltagarna, som själva hade medverkat vid lantmätarens beräkningar, hade inget allvarligt att invända mot utflyttningsplanen. Björck fick därför uppdraget att under våren nästkommande år göra en kostnadsberäkning för utflyttningsarna, att föreläggas vid nästa sammanträde.

Jul- och nyårshelgen 1849 instundade....

Husvärderingen

När skiftesfullmäktige bänkat sig den 10 juni 1850 så protokollfördes vad alla redan visste, nämligen att Nils Persson i norra Backa avlidit i slutet av april, endast 31 år gammal. De efterlevandes talan skulle hädanefter föras av svärfadern Per Nilsson (F).

Lantmätaren meddelade därefter att det antagna skiftesförslaget nu hade "utstakats på fältet". Detta föranledde genast de första klagomålen. Anders Andersson (B) på Stenhagen och Per Persson (E) på Lill-berget i Byn, som hade varit ute och bekantat sig med nyordningen, ansåg sig ha tilldelats alldeles för mycket myrmark, samtidigt som de menade att Sköldebrand (A) borde ha fått mer av denna jordtyp.

---

³⁰ Två smedjor var belägna i Byn och en i Backa. De utgjordes av små byggnader, som användes vid enklare arbeten i samband med jordbruket.

³¹ Den nya tomten blev följaktligen Nytomta, strax öster om Byns centrum. Redan i november 1849 anlände arrendatorn Olof Jansson från Mosserud i Borgvik. Det var han som fick ta hand om flyttbestyren.

De ansåg vidare att en korrigerig borde vara möjlig eftersom kammarherrn hittills fått sin jord indelad i enbart ett skifte. Sköldebrands talesman vid sammankomsten, bruksförvaltare Almquist protesterade omgående, och ansåg att den gjorda skiftesplanen skulle gälla. Han menade, att det skulle bli alldeles för dyrt och besvärligt med nya inhägnader etc, om ytterligare skiften skulle tillkomma. Efter en stunds överläggning beslutades dock i enlighet med Anders' och Pers önskemål och förslag.

Härefter vidtog en noggrann genomgång av vilka, som skulle tvingas avflytta, och hur detta skulle genomföras.

Protokollet avslöjar att fd nämndemannen Anders Andersson (B) kvarbor på sin gamla tomt men han uppmanas flytta en källare. Per Persson (E) får också bo på sin gamla tomt, men tvingas flytta en visthusbod och två källare. Ungefär samma krav gäller för grannen Olof Persson (C). Änkan Britta Nilsson (D) och hennes meddelägare får bo kvar på sina ägor i Byn, men måste flytta på 5 byggnader, däribland ett bostadshus. Gamle Nils Nilsson (I) i Backa skall flytta bort den ena av sina två gårdar, bestående av 9 byggnader, men får kvarbo på den andra. Omyndiga flickan Anna Nilsson (H), vars talan förs av förmyndaren Anders Andersson i Galtebol, beräknas flytta hela sin gård (4 byggnader). Detsamma gäller för Jonas Olsson (L) och dennes 5 byggnader. Två mindre hus på nyligen avlidne Nils Perssons ägor skall bortflyttas. Olof Pettersson (N) flyttar sina tre byggnader medan Nils Nilsson (O) flyttar sina fyra.

Arbetet med, och kostnaden för de olika faserna i flyttningen av de 48 byggnaderna beräknades noggrant. Den enskilt mest kostsamma flyttningen gällde "äldre" Nils Nilssons nybyggda bostadshus. Beräkningen för detta upptog följande poster:

Manbyggningens inre del nedtages
Fyllning efter stenfoten
Muren nedtages
Golf och tak inlägges
Taket aftages
Fönster och dörras insättes
Wäggarne nedtages
Spillnings näfwer bortfraktas
En tolft bräder
Dito muren ned
300 st 4 tums spik
Dito stenfoten
Murens uppsättande sammantomas
och uppsättes räknas murmästarens arfwode
Torfskärning och hantlangning
Hemfrakten af torfwen
Ler och sand framskaffas
Takredes och täckes
300 st murtegel som spillning
nskaffande af mossa
Rappning
Hemfrakten af dito
1/2 tunna lim
Stenfoten upmuras

Härtill kom motsvarande uppställning för visthusbod, stall, loge och 2 lador, fähus, svinhus, redskapsskjul, vedskjul, och en källarbyggnad.

Utflyttningen av enbart denna gård beräknades till 150 "karlsdagswerken" och 73 1/2 "hästdagswerken", i pengar värderat till 148 Rikdaler 24 skilling banco. Kontanta utgifter för diverse byggmaterial 29 Rdr 32 sk bco. Summa summarum 178 Rdr 8 sk bco.

Byns jordägare grunnade dessa dagar intensivt över de gjorda beräkningarna. Vad det skulle kosta dem, var och en? Hade man fått en rättvis lösning? Hur skulle Byn och Backa se ut i framtiden?

Vid det kommande mötet - den 15 juni, alltså bara några dagar efter det förra, så uttalade sig emellertid delägarna i förening:

Med den värdering som nu är förrättad å de till utflyttning bestämda åbyggnader, förklara wi oss till alla delar nöjda; och skall hwar och en deltaga i denna kostnad efter hwars och ens ägande skattetal i hemmanet; Och skall berörde Husflyttning owillkorligen warda verkställd sednast twenne år räknadt från nästkommande Maj månads utgång...

Vidare hade man kommit överens om att de nya ägorna fick "tillträdas senast med nästkommande weckas utgång eller sist den 22 denna månad". Höstplöjning och rågsådd tilläts på de nya skiftena, medan betet fick utnyttjas på de gamla.

Skogen

Vid mötet den 21 juni 1850, meddelade Björck inledningsvis att de senast gjorda justeringarna av skiftesplanen "på marken blifwit behörigen utstakade samt dem förewisade". Med anledning av detta framkom några invändningar mot nyordningen i Backa. Men då de begärda justeringarna visade sig resultera i fler antal skiften än tre, för en av delägarna, så föll förslaget.

Nils Jansson (M) begärde därefter att få byta bort en del av sin inäga "Fället" och angränsande betesmark till flickan Anna Nilsson (H), eftersom han ansåg denna jordlott högst olämpligt placerad. Annas förmyndare, Anders Andersson från Galtebol kunde dock inte förstå och acceptera denna begäran, och det kunde heller inte de övriga, varför även denna framställan avsågs.

Huvudämnet för dagens möte var emellertid "ståndsskogen och hägnadsdelningen".

I "förening" krävde nu Byns delägare att själva få besluta om användningen av skogen, alltså utan någon lantmätarmyndighet inblandad. Man menade att det borde räcka med "gode män" som granskare av kommande skogshantering. Man presenterade dessutom en preliminär skogsplan för de närmaste åren, där man beräknar att övergången till de nya skogsskiftena skall vara genomförd inom ett år. Skogen avses bli uppmätt i 3 klasser - större och mindre sågtimmer samt hustimmer. Den första klassen till 12 tums tjocklek vid 10 alnars längd, den andra till 10 tums tjocklek vid samma längd. Hustimret tänktes beräknat på samma sätt till 8 tums tjocklek. "Välväxt furu och gran" av mindre dimensioner till 6 tum. Ännu mindre dimensioner hänfördes till ved och räknas i lass. Avverkningstiden för samtliga klasser sattes till 10 år. Skog som passade till "stör" eller som beräknades i "lass ved" på betesmark avsågs kunna avverkas på 4 - 5 års tid. Den skogsmark som gode män ansåg tjänlig till betesmark, tilläts ägaren avverka på fyra års tid.

Övrigt

Man beslutade vidare vid mötet, att hagmarken skulle värderas så småningom av därtill utsedda personer. Likaså enades man om att inga "mjerdsgårdar" eller "dammar" fick uppföras mellan de båda tjärnen under innevarande år. Eftersom risken fanns, att någon kunde bryta mot detta påbud, bötesatte

man det hela till 6 2/3 Rdr bco.³² När det sedan gällde odlingsersättningen delägarna emellan, så enades man om att denna skulle beräknas i lass gödsel ("tvenne måhltunnor på lasset") à 12 sk bco:s värde.³³

Nu ville man vänta och se hur myndigheterna ställde sig till planen, och begäran om självstyre av skogshantering.

Mötet avslutades med några detaljfrågor:

Anders Andersson på Stenhagen tillät sin granne Olof Persson på Eken, som fått "obeqwäm väg" till några myrar, att utan ersättning få färdas över sin mark till Dahlhultsmyren, då Olof fraktade hem sin skörd. Däremot fick han inte låta sina kriter passera denna väg.

Jonas Olsson (L) i Backa, utflyttningsskyldig, hade i dagarna utsett en tomtplats för sitt nya bostadshus. Det visade sig emellertid vara den samfällda sandtäktsplanen utmed stora gatan i Backa. Han undrade nu hur de andra ställde sig till hans planer. Jodå, de församlade sade sig inte ha något att invända, under förutsättning att Jonas släppte till annan mark i anslutning till sandtäkten.³⁴

Avslutningen.....?

Mötet den 23 november 1850 var tänkt att sätta punkt för skiftesläggningen. Till en början stadfästes att Byns jordägare fick förvalta sin ståndsskog på egen hand, med hjälp av gode män.

Härefter presenterades en renskriven prislista på lämnade och förvärvade marker, värderat i gödsellass, samt en detaljerad uträkning av vars och ens fordringar och skulder ifråga om odlingsersättning eller "häfdelikvidation".³⁵

...

Egentligen verkade det mesta vara avklarat, om det nu inte varit så att Olle på Eken (C) hade grunnat på det här med hagmarken. Visserligen hade han inte tidigare opponerat sig mot nyordningen, men nu la han ut texten och menade med eftertryck, att han hade blivit tilldelad alldeles för lite betesmark. Han ville med sitt inlägg ha de församlades stöd för att få göra ett jordbyte med sin granne Anders på Stenhagen (B). Olle tänkte sig få Anders' hagmark i utbyte mot sitt skogsskifte uppe på Byfjället, vid gränsen mot Borgvik. Anders, som var beredd på Olofs utspel, genmälde på ungefär samma sätt, som han tidigare gjort när de pratats vid, nämligen att han "ingalunda kan bortbyta sitt Hag mot wederlag i den mäst afläxna skogsmarken". Möjligen skulle det ha kunnat bli ett byte, om skogskiftet funnits på närmare håll.

---

³² Ev inkomna böter skulle tillfalla socknens fattige - ett vanligt förfaringssätt vid denna tid att finansiera fattigvården.

³³ Gödseln utgjorde bondesveriges hårdvaluta i samband med skiftesreformerna.

³⁴ Jonas Olsson kommande bygge fick följaktligen namnet Sandbacken.

³⁵ Ett tunnland "rågstub" värderades till 60 gödsellass, en tomtplats till 40 lass, en myråkersvall till 16 lass. Högst i kurs stod "Trädgårdsjord eller Kåhllanne" värderat till 90 lass.

Mötesdeltagarna resonerade en stund, och fann snart Olofs begäran om den nära hagmarken i utbyte mot det avlägsna skogsskiftet vara orimlig. Och någon skog på närmare håll kunde ju inte erbjudas, om den gjorda skiftesplanen skulle gälla. Mer än tre skiften per gård fick det inte bli, så Olof fick inget stöd för sitt inlägg.

Även Anders Jansson från Dalen, i egenskap av ombud för änkan Margareta Olsdotter (K) i Galtebol, stötte på mothugg när han ville byta till sig "större widd i Svankärnsskogen" av Nils Nilsson (I) och dennes söner. Dessa protesterade omgående genom sitt ombud vid mötet. Lika illa gick det när Anders ville byta bort inägan "Fället" mot vederlag i skogen vid Dämmkrokarna i södra Backa. Efter en kort diskussion avslogs hans begäran, och mötesmajoriteten ville återigen, att allt skulle bli vid den gjorda beräkningen.

Då icke något mera wid denna förrättning war att tilgöra, aflemnades till jordägarne afskrift af detta protocoll, alla under förrättningen förda föreningar, Ägobeskrifningar och Taxeringslängd, Husflyttnings-Instrumentet jemte RågångsBeskrifningen och arfwodesräkning och tillkännagaf undertecknad Landtmätare att förrättningen wore slutad samt att den missnöjde äger på sätt 18de Capitlet 13 par Kongl. Skiftesstadgan innebär sine beswär till Herr Ordföranden i Gillbergs Härads wälloflige Ägodelningsrätt ingifwa inom Sextio 60) dagar härefter, wid förlust af vidare talan...

Mötet avslutades; protokollet justerades och undertecknades av samtliga närvarande. Per Persson på Lillberget utsågs att i framtiden förvara alla skifteshandlingar.

Så var då allt gjort, som skulle göras... men kanske var inte fterföljande handslag och tack inte helt hjärtliga på alla håll...

Efterspelet

Kanske berodde det på ovanan kring formaliteterna, eller kanske att nya frågor ställdes av folket därhemma, och som inte varit närvarande vid förhandlingarna, eller ... Diskussionens vågor avtog emellertid inte bara för att skiftesprocessen tycktes avslutad i tämlig endräkt. Egentligen tog nu missnöjet riktigt fart. Efter en tid låg flera klagomål hos ägodelningsrätten i Häljebol.

Främst gällde det Nils' pojkar i Backa, Per, Jonas och Olof, som på flera punkter var kritiska. Till en början klagade de på att inte ha fått sin arvejord utbruten innan laga skiftet genomfördes, utan istället hela tiden sammanförts med fadern Nils Nilsson (I).³⁶ Dessutom ansåg de sig ha blivit tilldelade en orimligt stor del av mossmarken i Backa. Det sistnämnda påpekandet gjorde att lantmätare Björck såg sig nödsakad att återigen rycka ut, och försöka finna en lösning på ort och ställe. Fem dagars arbete behövdes. Två grannar till de missnöjda, erbjöd sig att ta mer mossmark än de egentligen skulle ha, vilket löste problemet. Björck tog därför av grannarnas odlingsjord invid Lilla Backa och gav till de klagande bröderna. Därefter justerade han kartan, så att den överensstämde med den nya verkligheten.

Ägodelningsrätten förklarade efter detta att man nu inte kunde se några ytterligare möjligheter till en "förmånligare" skiftesplan för Backa.

---

³⁶ Denna klagan fungerade snarast som en allmän missnöjesyttring, och bröderna brydde sig inte om att föra den vidare, utan återtog den efter en tid, innan den blev föremål för domstolsärende.

Olle på Eka' vägrade att ge upp sin gamla längtan efter grannens hagmark. Han återkom därför med sina tidigare krav på jordbyte med Anders på Stenhagen. Nu hade han dessutom blivit djärvare, och krävde ett större hemskifte i utbyte mot Dahlhultsmyren. Hans utökade kravlista framstod än mer omöjlig, och även denna gång blev det förstås avslag. Ägodelningsrätten upprepade tidigare beslut och påpekade åter att hans begäran mot sin granne var oskäligen.

Änkan Brita Nilsson (D) inkom med en begäran om utvidgning av sitt västra skogsskifte, för att därmed erhålla torpen Kyrkbråten och Mofikerud, dvs till viss del få tillbaka vad hon tidigare ägt. Ägodelningsrätten fann dock att hennes granne Per på Lillberget (E) redan hade avstått tillräckligt av sin "sparade ståndsskog", och något utbyte av skiften emellan henne och gamle Nils Persson (G) i Backa, kunde det heller inte bli tal om. Brittias klagomål lämnades utan bifall.

Detta och några andra smärre (fruktlösa) krav på justeringar protokollfördes vid det möte, som ägodelningsrätten hade i Byn 15 - 16 juni 1851. Lantmätare Björck följde sin justerade karta och utstakade på fältet de gjorda ändringarna.

Några månader senare, den 8 - 9 december 1851, hölls ånyo ett avslut i Byns skiftesprocess. Mötet - det tionde, hölls denna gång i Backa. Problemet var att flera delägare uteblev, trots att "Skiftesmannen afbidade deras ankomst till kl 2 eftermiddagen".

När mötet äntligen öppnats, gjorde Björck en summering av årets arbete, och meddelade att alla beslutade ändringar nu var införda både på karta och i protokoll. Vidare gick han igenom några detaljer kring odlingsersättningarna, mätta i gödsellast och avslutade det hela med sedvanliga fraser om eventuella klagomål, att inom 60 dagar lämnas till "wälloflige Ägodelningsrätten" ... etc.

Kostnaden

Flyttningen av de 48 byggnaderna beräknades till drygt 694 mänskliga dagsverken och 216 motsvarigheter för en häst, i pengar värderat till 568 Rdr 24 sk bco. Därtill kom kontanta utgifter för div byggmaterial 147 Rdr bco. I allt 715 Rdr 24 sk bco.

Vid mötet 23 november 1850 hade lantmätaren lämnat in sin arvodesräkning för tiden 1843 - 50. Och det blev en saftig sådan: 1 122 Rdr 37 sk bco! En ny räkning på 32 Rdr 1 sk bco inlämnades därefter i december 1851, förorsakat av merarbetet efter Nilssonernas klagan. Drygt 1 154 Rdr blev således priset för lantmätarinsatsen. Häri ingick även lön till gode män och andra medhjälpare.

Allt som allt kostade hela skiftesprocessen i Byn 1 870 Rdr 23 sk banco. Detta skulle, som tidigare avtalats, betalas efter skatterätten. Spännvidden blev därför stor mellan kammarherr'n på Borgvik, som fick punga ut med 419 Rdr 29 sk bco, medan Olof Petterson (N) klarade sig undan med 15 Rdr 25 sk bco.

Domen

12 februari 1853, alltså drygt ett år efter den avslutande skiftesförhandlingen i Backa, stadfästes Byns laga skifte. Vid tillfället förelåg en karta i skala 1:4000,³⁷ och skrivna handlingar, som förelades ägodelningsrätten för beslut i Häljebols tingshus. På kartan skrev rättens ordförande A Örtendahl, biträdd av Carl Björck att hela skiftesproceduren nu var "oklandrad och laglig, med Dom gillad och fastställd till oryggligt bestånd i framtiden..."

---

³⁷ Fig 5 och 6 baseras på denna karta.

*****

Kommentar och slutord

Laga skiftet i Byn förflöt sannolikt som en rätt ordinär skiftesprocedur. Den förefaller ha genomförts utan större problem, särskilt om man bara ser till protokollens välfriserade formuleringar. Där finns ju varken kraftuttryck eller höjda röster.

Men nog är det troligt att diskussionens vågor gick höga både före, under och efter processen. Det var många som skulle samsas kring den lilla och inte särskilt lättarbetade odlingsarealen.³⁸ Missförstånden, diskussionerna, besvikelserna och de privata intrycken protokollfördes aldrig. Att både avundsjuka och kanske girighet låg på lur här och var, får man förmoda, även om flera i Byn råkade vara släkt med varann.³⁹ Oavsett majoritetsbeslut, kändes det säkert bittert för en och annan att förlora ärvda och invanda marker.

Och så här ca 170 år efteråt, kan man ju ändå ana sej till varför Olof på Eken, utan att motivera sig, uteblev ifrån det avslutande skiftesmötet.

Det är viktigt att hålla i minnet att detta var en tid då samtliga delägare i Byn hade bristande läs- och skrivkunskap.⁴⁰ Kanske flera av dem i det närmaste var analfabeter. Lantmätaren och gode män däremot, behärskade både pennan och juridiken. Därför gällde det för byfolket att minnas lantmätarens långa uppräknings av ägolorter och diverse sifferuppgifter. När man efter mötet skulle berätta för släkt, arvingar och uppdragsgivare, så krävdes det att man visste vad som hade sagts och beslutats på mötet.

Lantmätarens ord bars säkert länge runt, främst av de som berördes av besluten. Det behövdes tid att smälta intrycken. Eftertanke och kontroll ute på fältet var nödvändigt, även om man ibland tyckte sig känna sitt hemman både utan och innan. Det handlade om avgöranden inför framtiden, så det gällde att grunna på saken och diskutera med familj och arvingar, innan man sa sitt ja eller nej.

Även om reformen i Byn blev en ganska utdragen historia, så hade de 10 åren inneburit mycket. Inte bara en omfördelning av bostäder och odlingsytor, utan också beslut om upprustning av vägar, diken, inhägnader, grus- och lertag, källor och badstugor m m. Byns jord skulle vid denna tid föda fler människor än någonsin tidigare. Var och en i den behändigt lilla delägargruppen, som mötte upp vid skiftesförhandlingarna, representerade drygt 10 personer att mätta året om. Och när odlarnas antal ökade i allt snabbare takt, så minskade också den gamla odlingsarealen med samma hastighet. Behovet av effektivare lantbruk och nytänkande ifråga om dess mål och metoder, var nog därför uppenbart för de flesta. Trångboddheten tyngde dessutom både arbete, fritid och sociala relationer.

Så även om det kostade på att bryta upp från det invanda, så var man enig om att det nya var ett måste.

Men hur gick det med grannsämjan mellan Olle på Eka' och Anners på Stenhagen?

---

³⁸ Redan i december 1851 skedde en betydande hemmansklyvning genom att änkan Britta Nilsdotters (D) 5 barn delade upp jorden mellan sig, i storlekarna 25/624 - 5/624 mantal. Den minsta delen torde ha liknat ett självägt torpställe. Smärre delningar av ägor i Backa skedde också 1862, 1867 och 1882.

³⁹ Ex vis var Per Persson (E) på Lillberget morbror till Olof Persson (C) på Eken.

⁴⁰ Detta framgår av att alla underskrifter, vid sidan av lantmätarens och gode mäns, utgörs av bomärken.

*****

Bildtexter bör redigeras....

Fig 4

Ägogränserna vid storskiftet i Byn, enligt kartan från 1801. (Littera - se artikeltexten). Kartan upptar skogsmarken och den gemensamma hagmarken. Helt dragna linjer utgör ägogränser. Lång streckad linje utgör väg.

Fig 5

Byns inrösningsjord vid storskiftet 1801. Helt dragna linjer utgör ägogränser. Lång streckad linje utgör väg. Tomtmarken inringad. (Littera - se artikeltexten).

Fig 6

Backas inrösningsjord vid storskiftet 1801. Helt dragna linjer utgör ägogränser. Lång streckad linje utgör väg. Tomtmarken inringad. (Littera - se artikeltexten).

Fig 7

Byns markindelning vid laga skiftet 1853. Märk landsvägen och "stora gatan". Skiss efter de 8 delkartorna i lantmäteriets arkiv.

Fig 8

Ägogränserna vid laga skiftet i Byn 1853. Helt dragna linjer utgör ägogränser. Streckad linje utgör väg. (Littera - se artikeltexten).

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Källor.

1 Otryckta.

Domböcker för Gillbergs härad diverse år.

Geometrisk jordebok över Gillberga socken, upprättad av Håkan Arfwedsson 1645.

Husförhörslängder för Gillberga socken, diverse år.

Mantalslängder för Gillberga socken, diverse år.

Protokoll jämte kartor från storskiftet i Östra Byn med Backa 1800-1801.

Protokoll jämte kartor från laga skiftet i Östra Byn med Backa 1849 - 53.

Sockenstämmeprotokoll från Gillberga socken 1725 - 1872.

2 Tryckta.

Brodin, L.: Gillberga socken. Nya Wermlands-Tidningens Aktiebolag, Karlstad 1930

Carlsson, F.: Borgvik, förr och nu. Bonniers, Göteborg 1904

DIARIUM GYLLENIANUM eller Petrus Magni Gyllenii dagbok 1622-1667. Värmland förr och nu 1962. Karlstad 1962

Erixon, S.: Byar. I: Svenska kulturbilder 6/11-12. Stockholm 1932

Ernvik, A.: Kvarnar och vattensågar i Värmland. Press' förlag, Karlstad 1982.

Heckscher, E. F.: Svenskt arbete och liv. Aldus/Bonniers, Stockholm 1968

Hultkrantz, T./Olausson, P.: Vi möts på Nysätersmon! Gillberga Hembygdsförening 1985

Hellspång/Löfgren O.: Land och stad. Liber Läromedel, Lund 1974

Jordebok över Värmland 1540. Nationen och hembygden VI. Uppsala 1952.

Karta jämte Beskrifning till kartan öfver Gillbergs härad år 1889. Norstedt & Söner, Stockholm 1889

Adolph Mörners ekonomiska beskrivning 1762. Kapitel ur Värmland förr och nu 1952. Karlstad 1952

Rosell, E.: Värmländsk medeltid i ortnamnsperspektiv. Press' förlag, Karlstad 1981

von Schoultz, G.: Värmländsk historia. Norstedt & Söner, Stockholm 1984

Otte Torbjörnssons lagbok. Kapitel ur Nationen och hembygden V. Uppsala 1949

En värmländsk skattebok från 1503. Kapitel ur Nationen och hembygden II. Uppsala 1939

Åberg, A.: När byarna sprängdes. Natur och kultur, Stockholm 1979